

ІМЕННИКИ ЯК РЕАЛІЗАТОРИ КАУЗАТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

І.М. Кучман,

*Гуманітарний інститут Хмельницького національного
університету, м. Хмельницький*

У статті розглядається група іменників, які виражають каузативні відношення в сучасній українській мові. Дослідження присвячене аналізу семантичних та синтаксичних характеристик каузативних іменників.

Ключові слова: каузативність, каузативні відношення, причина, наслідок, каузативні іменники.

Причиново-наслідкові відношення, які існують в об’єктивній дійсності, проєктуються на мовні засоби вираження. Дослідники мовної причиновості оперують терміном “**каузативні відношення**”. Такий тип відношень виявляється тоді, “коли той чи інший стан речей постає як результат дії якихось причин, попередніх обставин, чиїхось вчинків... Така взаємодія осіб, предметів, їх ознак, подій, що викликають зміни в предметах, світі, реакцію і дії осіб, називається каузативним” [1, с. 73]. За визначенням В. П. Недялкова, Г. Г. Сильницького та інших дослідників, які поділяють їхні погляди, каузативні відношення – це причиново-наслідкові відношення, які можуть бути виражені різними мовними засобами, не тільки дієслівними [2; 3, с. 26-27; 1, с. 295; 4]. Усі засоби представлення каузативних відношень розподіляють на спеціалізовані та неспеціалізовані [4, с. 128-129; 5, с. 36; 6, с. 78]. Каузативні іменники, які відносять до спеціалізованих засобів вираження каузативності, були вже об’єктом дослідження в російській, англійській, німецькій та інших мовах (див. праці В. П. Недялкова, Г. Г. Сильницького, А.П. Чудинова, М.В. Всеволодової, Т.А. Яценко, О.В. Петрова, Е.-О. Хааг, О.М. Аматова, Т.О. Бобрової). Проте в українській мові іменники, які експлікують каузативні відношення, згадувалися тільки побіжно [4]. На відміну від інших каузативних операторів (дієслів, прислівників, прикметників) іменники утворюють специфічну групу каузативних одиниць, яка варта детального розгляду.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю з’ясувати статус каузативних іменників серед інших засобів представлення каузативних відношень в сучасній українській мові, оскільки досі вони не були об’єктом прискіпливої уваги лінгвістів. **Наукова новизна** цього дослідження полягає в тому, що каузативні іменники сучасної української мови вперше докладно проаналізовані з погляду семантики та синтаксису із залученням широкого ілюстративного матеріалу.

Метою цього дослідження є структурно-семантичний аналіз іменникової лексики сучасної української мови, пряме, переносне або контекстуальне значення якої містить сему “каузативність”. Дослідженням передбачено: 1) розгляд іменників із значенням

причини і наслідку та поділ відповідно до відтінків каузативної семантики; 2) аналіз основних типів каузативних конструкцій (надалі КК), які організовані каузативними іменниками.

Серед спеціалізованих засобів вираження каузативних відношень своє окреме місце посідають іменники. В українській мові існує порівняно невелика група лексем, у прямому або переносному значенні яких закладена сема каузативності. Такі іменники дозволяють найбільш компактно представити каузативну ситуацію на рівні формально простого речення. Вони поєднують антецедент і консеквент, що виражені іменниками, які на семантичному рівні речення представляють логічний предикат (базова модель). Наприклад: *Хуртовина – причина аварії. Обвал цін став наслідком дій уряду*. Вони також можуть виражати каузативний зв'язок між суб'єктом дії і мікроситуацією наслідку. Наприклад: *Перехожий – винуватець аварії*.

Каузативність, що реалізується у мові як *ratio*, можна виразити за допомогою іменникового каузатива. На семантико-синтаксичному рівні речення каузативні іменники виступають частиною складеного іменного присудка. Предикат у таких КК є логічною зв'язкою між судженнями про певні події. Обґрунтування подій, явищ або фактів мовцем полягає у визначенні причини і наслідку.

Дослідники каузації виділяють два різновиди іменників із відповідною семантикою: 1) лексеми, пряме значення яких містить сему причиновості: *причина, привід, наслідок, результат, винуватець* тощо; 2) лексеми, переносне значення яких виражає сему, що вказує на причину виникнення чогось (*джерело, ґрунт, корінь* тощо) [2; 7; 5, с. 41-47, с. 114-116; 8, с. 20-21; 6, с. 78]. До каузативних іменників іноді відносять девербативи зі значенням мовленнєвої каузації на зразок *команда, наказ, заклик, завдання* тощо, які вживаються у конструкціях, співвідносних із дієслівним синтаксичним каузативом,. Наприклад: *Вам наказ: чекати. Вам наказали чекати* [9, с. 156]. Проте розглядати їх як логічних операторів каузативних відношень немає підстав.

За ознакою лексико-семантичної належності іменників, які беруть участь у вираженні каузативних відношень у синтаксичній конструкції, поділяємо на дві групи: 1) *причиново-орієнтовані*; 2) *наслідково-орієнтовані*. До *причиново-орієнтованих* іменникових конструкцій відносимо ті, які подають каузативну ситуацію з акцентом на з'ясування причини певної результативної події (стану), а до *наслідково-орієнтованих* іменникових конструкцій ті, які вказують на наслідок певної каузувальної ситуації. Отже, та сама каузативна ситуація може виражатися за моделями: 1) *причина* (тема) + *іменниковий каузативний оператор* + *наслідок* (рема); 2) *наслідок* (тема) + *іменниковий каузативний оператор* + *причина* (рема). Наприклад: *Сильні опади – причина повені* (причиново-орієнтована КК); *Повінь – наслідок сильних опадів* (наслідково-орієнтована КК).

До іменникових каузативних операторів, які актуалізують антецедент у КК, віднесено ті, що вводять *каузатор-агенс* (*Цей*

хлопець – призвідник бійки) або *каузатор-фактор* (*Його репліка – причина бійки*). У деяких випадках такі конструкції можуть мати *каузатора-діяча*, але не *агенса*, який діє цілеспрямовано, а *автора* – опосередкованого діяча. Наприклад: *Ця іграшка – причина бійки*. Каузативна конструкція не виражає каузативну ситуацію повною мірою, оскільки суб'єкт (*дівчина*) є діячем у мікроситуації антецедента, яка залишається “поза кадром”. Незрозуміло, у який спосіб суб'єкт спричинив такий наслідок (*бійку*). Контекст (підтекст) таких конструкцій стає явним, якщо представлено макроситуацію на рівні складного речення. Наприклад: *Дівчина не змогла віддати перевагу одному із залицяльників, і тому серед хлопців почалася бійка*. Іменники, що вводять каузатор-агенса, у дуже небагатьох випадках можуть представляти інші варіантні ролі (суб'єкт-натурфакт). Пор.: *Дерево – призвідець аварії. Дощ – винуватець повені*.

До іменників, які функціонують у позиції каузатора-агенса, належать такі лексеми: *автор, винуватець, генератор, заводій, засновник, заспівувач, застрільник, зачинатель, ініціатор, інспіратор, натхненник, організатор, основоположник, палій, підбурювач, привідець, привідця, призвідець, призвідник, призвідця, причинець, провокатор, родоначальник, творець, генератор*.

Каузативні іменники групуються навколо кількох домінант. Основним є іменник *призвідник* (розмовні варіанти *призвідець, призвідця*), значення якого має варіантні семи.

Призвідник 1. “Той, хто зачинає, організує що-небудь” [10, 7, с. 614]. Наприклад: – *А вам навіщо убивати своїх братів, призвідник же заколоту Сулима* (А. Кащенко). Синонімами цього каузативного оператора є лексеми *організатор, зачинатель, застрільник, ініціатор*. Наприклад: *Він був призвідцем і організатором багатьох наших протестів проти зухвальства тюремників і зачинателем нашої голодухи* (М. Сиротюк); ...в Петрограді почалися виступи робітників. *Застрільницями* були жінки (П. Панч); ... *Корнелій Камінський був людиною дуже доброю, вмілою і турботливим вихователем молоді, заступником голови філії Товариства „Сільський господар“ у Дрогобичі, ініціатором багатьох заходів у селі* (Г. Гром) У метафоричному вживанні *заспівувач* означає того, хто ініціює або організовує щось. Наприклад: ... *і він ще більше зміцнився у своїй певності, що життєве його покликання – це керувати, бути весь час на видноті, бути ініціатором, заспівувачем в усьому* (О. Гончар). Організатор певних негативних, незаконних дій, як-то бунту, заколоту, сварки, витівок, бешкетів тощо, може бути виражений іменниками *привідець, привідця, заводій*, які притаманні розмовному мовленню. Наприклад: *Не село бунтувало, а тільки привідці* (М. Коцюбинський); *Носячись із своїми гулями, прикажчик не без підстав підозривав, що серед тих, хто давав йому духопелу, першими заводіями були Орловець та Андріяка...* (О. Гончар).

Подібне до значення *організатор* реалізує лексема **натхненник**. Вона позначає особу, яка “надихає, запалює до чого-небудь” [10, 5, с. 220]. Наприклад: *І це було зрозуміло – організатори й натхненники цієї бійні не можуть нікого звідси відпускати ...* (І. Багрянний) Таке саме значення, але у сенсі спонукування винятково до негативних дій, представлене іменниками **інспіратор, провокатор, підбурювач**. Вони виражають суб’єкт намовляння, підбурювання, провокування. Наприклад: *Таким чином, типовим провокатором скандалу з важкими наслідками виступає жінка, а ініціатором – чоловік* (А. Баханов); *Начальство з району, парторг колгоспний Афоня Пиндилик збиралися Доню Римикову й Параску Качур, віддати під суд, як найактивніших підбурювачів* (Р. Федорів). У переносному значенні **підбурювач** – це **палій**. Наприклад: *Люди знали одне, що стріляти в радянського сержанта міг тільки фашист, воєнний злочинець, палій війни* (О. Гончар)

Призвідник 2. Той, хто спричиняє що-небудь, переважно щось негативне. Наприклад: *Призвідників розподілу панського маєтку не чіпали* (А. Іщук); *... його великим візиром названий буде мерзенний Мехмед Соколлу, цей убивця мого сина Мехмеда, призвідця безлічі чвар, грабіжник і відступник* (П. Загребельний). Синонімами є лексеми **винуватець, привідець, привідця**. Наприклад: *І хоча він розумів, що не один Юрась винуватець його поневірянь ...* (В. Малик); *А здається, що Макогоненко до всєї [всієї] біди привідця* (І. Котляревський). Аналогічне значення виражає лексема **причинець**, що демонструє рідкісне вживання [11, с. 452]. Наприклад: *Лукреція, що кажуть, смерть собі зробила, не вчинивши сама нічого негожого й не скаравши перше того, хто був причинцем її безголов’я* (М. Сервантес).

Досить подібну до попередніх груп представляють іменники, які можна згрупувати під домінантою **творець**. Каузація розуміється не тільки як спричинення, а ширше як породження. Каузатор – не тільки той, хто спонукає, а той, хто дає початок певній події, явищу. Навколо цього каузативного оператора об’єднуються такі лексеми: **автор, генератор, засновник, основоположник, родоначальник, творець, причинник**. Наприклад: *Щоправда, знаходять часто собі там і могилу, та вже ліпше могила, ніж лишатися тут далі, бути імператрицею, бути поганьбленою серед цих найвищих творців ганьби людської* (П. Загребельний); *– Подружжя, – сказали Іван і Уляна. – Засновники родини й продовжувачі роду свого, – казав генерал Глазунов, – на виконання закону життя...* (О. Довженко); *Анекдотична людина. Родоначальник нової, вегетаріанської [вегетаріанської] національності* (І. Багрянний); *Петровський розповідав про муки Христа, очевидно, шукаючи в стоїцизмі й безмежній вірі основоположника вчення про братерство й любов моральної сили для себе* (І. Багрянний); *Він законний співавтор усіх їхніх подвигів, для мене, правда, сумнівних...* (О. Гончар); *На цьому етапі вона [українська інтелігенція] стала генератором*

політичних ідей і творцем самобутніх духовних цінностей (Л. Іванова); Він **причинник** усіх напастей... (Р. Володимир).

До іменників, які вводять **каузатор-фактор**, належать такі лексеми: **вина, ґрунт, джерело, доказ, зачіпка, імпульс, корінь, мотив, основа, передумова, першопричина, підґрунтя, підкладка, підстава, пожива, початок, почин, поштовх, претекст, привід, приключка, притичина, притока, причина, причіпка, пружина, рація, резон, рушій, сенс, сигнал, смисл, спонука, стимул, товчок, шлях.**

Їм властивий неоднаковий ступінь вираження функції операторів каузації, різне стилістичне забарвлення і частотний потенціал використання у мовленні. Нижче подано семантичну класифікацію іменників типу каузатор-фактор навколо таких домінантних значень причини.

1. **Зумовлювальна, або породжувальна, причина.** Це значення представлене такими іменниками: *причина, передумова, притичина, шлях.* Наприклад: *Головна **причина** заборгованості перед працівниками – невиконання закону про першочерговість виплати заробітної плати (З газети); Тому неминуче впливає третя **передумова** людського існування: знання (П. Загребельний); Обіцянки тими людьми добра для інших – то лише **шлях** до крові (Ю. Мушкетик).*

2. **Безпосередня причина.** Це значення представлене такими іменниками: *причина, привід, підстава, претекст, притичина, притока, зачіпка.* Наприклад: *Ми зробили помилку! – каже. – Треба було машиністу десятку дати, він би знайшов **причину** для зупинки! (С. Олійник); Ось це й була **підстава** для всього “діла” (І. Багрянний); Хоч на здоровий розум ніби й не було нічого смішного в тім, що в камері з’явилася гола людина, але в дійсності це таки великий **привід** для сміху (І. Багрянний); Соціальний [соціальний] антагонізм, який усе загострювався між козацькою старшиною й народними масами, давав йому дуже добрий **претекст**, вмішуючись у внутрішні українські справи, робити вигляд, ніби він заступається за інтереси народу, обороняє його від надужить [зловживань] власної старшини (Д. Дорошенко); Маленький сухенький чоловік в потертім старім костюмі слухав професора, а сам микуляв очима, шукав якоїсь **притичини**, щоб втекти від нього (Ю. Мушкетик); Се питання в ґрунті речі дуже наївне, дитинне і нічо не значуще, – але воно серед наших обставин могло б дати **притоку** до криків, нарікань, підозрінь і т. д. ... (І. Франко); ... і навіть вибачився жартома, що до ресторану не поведе, нема коли та й **зачіпки** не бачить відповідної (О. Гончар).*

3. **Мотивувальна, або спонукальна, причина.** Це значення представлене такими іменниками: *причина, мотив, стимул, імпульс, спонука, поштовх, товчок, сигнал, рушій, пружина.* Наприклад: ***Причиною**, чому арештанти охоче називали місце перебування загубленого “людішки”, була надія – “а раптом чоловіка шукають, щоб випустити на волю або на побачення з*

жінкою!” (І. Багрянний); Тепер козацькі посли рішуче вимагали ліквідації унії, головним **мотивом** було невдоволення попереднім сеймом з питань релігії (З газети); Тобто, одинична стресова ситуація може стати **стимулом** до дії і розв’язання проблеми (З газети); Його одвага стає **спонукую** для інших, і вивільнене перед потішниками коло доволі швидко заповнюється тією молодю пагінню кутригурських родів ... (Д. Міщенко); Криза – це **поштовх** до розвитку (Я. Жаліло); Аж самі наші знакомі побратими, котрі дали перший **товчок** до тої переміни, аж самі вони здивувалися, видячи, яким голосним відголосом лунають по Бориславу їх слова (І. Франко); Залишити котел у руках ворога вважалось найбільшою ганьбою, перевернутий котел ставав **сигналом** до бунту (Р. Іванчук); Ну, а **рушієм** до писання було елементарне зухвальство... (Л. Таран); Він знав ціну життя, розумівся на людях, на тих явних і прихованих **пруджинах**, які рухали людськими вчинками (М. Стельмах).

4. **Причина-вина.** Це значення представлене такими іменниками: *причина, вина*. Наприклад: Але що я нібито вхопив тоді зайвого, як дехто мені закидав, то це не відповідає дійсності. Не шотландське віскі **причина** (О. Гончар); Що я в неділю не приїхав, сьому **виною** було те, що випало діло і треба було поїхати до Дрогобича (І. Франко).

5. **Головна, або початкова, причина.** Це значення представлене такими іменниками: *першопричина (первопричина), джерело, підґрунтя, пожива, основа, корінь, початок*. Наприклад: Знайшов книжки Михайлові, які сам автор йому колись подарував, і став вивчати, ніби у них була **першопричина** “благовоління божого” до Максимовича (В. Шевчук); ... аж поки вбивцю не знайдуть. І тоді це дасть нову **поживу** для місцевих пліток, версій та навіть легенд (А. Кокотюха); ... утратив тую владу над собою, яка була **основою** його дотеперішніх незвичайних успіхів (Б. Лепкий); **Підґрунтям** економічної дестабілізації в Україні стали довгострокові системні суперечності... (Я. Жаліло); Ще не встиг труп захопнути, як в коридорі зчинилася біганина. **Початком** тієї біганини була поява голови “стрілка” в кормушці й шипіння ... (І. Багрянний); Але їх думання і розвиток – **джерело** бадьорості для Отроходіна (В. Барка); Здається, Донна підозрює, що тут **корінь** усіх наших проблем ... (О. Забужко).

6. **Логічна причина.** Це значення представлене такими іменниками: *підстава, доказ, резон, рація, сенс, смисл, ґрунт*. Наприклад: В ній починає оживлятися щось, що вднину мовчить, а не знаходячи **ґрунту** [ґрунту] для своїх зворушень, ніжніє й починає перемінюватися в пісню чуття, з’єднуючись несвідомо з природою й такою беззвучною піснею ночі (О. Кобилянська); **Підстави** для підозри такі: машину зниклого Чепелки знайдено в повітці заарештованого Суханека; на кермі й під сидінням водія є сліди людської крові (К. Чапек); Адже ти ще студент, студентських обов’язків ніхто з тебе не зняв, а що записався в добровольці, так це справді не **резон**, щоб уникати зустрічі з

вимогливим, доскіпливим твоїм екзаменатором (О. Гончар); Але ти, Жане, не маєш **рації** хвилюватись (М. Хвильовий); ... це гасло стало логічним і невідкладним висновком з подій, у катастрофічному розвитку яких він і сам себе, як український комуніст, мабуть почував винним. В цьому, а не в боязкості за своє життя, яке він не завагався втратити, був **сенс** його самогубства... (В. Гришко); Я в душі погодився з ним, почав було говорити про Францію, та циган ніяк не міг второпати, який **смысл** порівнювати Україну і Францію, і, либонь, мав **рацію** (Р. Андріяшик); – Такий артист варт доброї заплати. Наші черці не менше хитрі від усяких єзуїтів і тринітаріїв, але потрібної едукції не мають. **Доказом** – історії доносів на Мазепу (Б. Лепкий).

7. **Вигадана причина.** Це значення представлене такими іменниками: *причіпка, приключка, приключина*. Наприклад: Проте не хотів признатися в цьому перед собою і знаходив нові **причіпки**, які б затьмарили його почуття (М. Стельмах); Цар кликав Виговського, грізно наполягав, аби їхав до північної столиці..., а гетьман вигадував усілякі **приключки**, посилався на недобрі звістки... (Ю. Мушкетик).

8. **Справжня причина.** Це значення представлене іменником *підкладка*. Наприклад: Спитай потім висуванця, чого в Катратого був, неодмінно викрутиться, знайде пояснення, ще з якою-небудь і **підкладкою**: їздив, мовляв, як до живого експоната, про життя каталів розпитувати абощо (О. Гончар).

Наслідково-орієнтовані каузативні конструкції містять каузативні оператори, представлені лексемами, які вводять консеквент: **винагорода, висновок, витвір, відбиток, відголос, відгомін, відгук, відповідь, ефект, кара, наслідок, пам'ятка, підсумок, плід, покарання, породження, послідок, продукт, реакція, результат, рефлекс, розплата, слід**. Зазначені лексеми виражають відтінки значення наслідку.

1. **Висновок.** Це значення представлене іменником *висновок*. Наприклад: Тому напрошувався єдиний **висновок**: папери, в яких, імовірно, сказано, як дістатися до золота, заховані десь у будинку (А. Кокотюха).

2. **Наслідок.** Це значення представлене такими іменниками: *наслідок, послідок, пам'ятка, породження*. Наприклад: Тоді в дверях, — хіба то була радість несподіваного, безпосереднього замилування? Ні, то був **наслідок** чогось передуманого, вирішеного (Д. Гуменна); Наш новоевропейський лібералізм і демократизм є **послідок** проби нових і старих народів і політичної науки інтернаціональної (Т. Гунчак); Обійшли з Єлькою, обдивились руїну. - Страшне, - сказала Єлька. - Мачуха епоха здебільшого такого типу **пам'ятки** нам залишила, - з сумовитою іронією мовив Баглай (О. Гончар); - А жорстокість - **породження** неосвіченості, - додав Кривов'яз, не даючи можливості заперечувати (Р. Андріяшик).

3. **Результат.** Це значення представлене такими іменниками: *наслідок, результат, ефект, продукт, плід, відбиток, витвір*. Наприклад: *Тристоронні переговори ... мали **наслідком** відновлення представниками Речі Посполитої Зборівського миру ...* (В. Смолій); *Оглядини, видно, не дали бажаних **результатів*** (І. Багрянний); *Був складений список, що включав близько сотні людей. Проте це не спричинило **ефекту**, на який розраховували...* (Ф. Рудич); *Іншим побічним **продуктом** конфронтації між православними і католиками ... став, зокрема, поділ українців на 2 конфесії* (С. Кубицький); *І Валько пішов далі, не переконавшись, які спасенні **плоди** принесла його докладна наука* (І. Франко); *... цей разючий контраст накладав **відбиток** на його сумління* (А. Іщук); *Хто не скаже, що все це **витвір** їхньої — може хворої, може п'яної, а може й злостивої — фантазії?* (Ю. Смолич).

4. **Підсумок, кінцевий результат.** Це значення представлене такими іменниками: *результат, ефект, підсумок*. Наприклад: *Лиш паразити не знають насолоди від **результатів** праці* (Р. Андріяшик); *- Я теж подумав - дурня це все, - погодився Павло. - Точно такий самий **ефект**: надурили, гади* (А. Кокотюха); *Ця книжка була ніби **підсумком** його поїздки* (Н. Плачинда).

5. **Вторинний наслідок.** Це значення представлене такими іменниками: *рефлекс*. Наприклад: *Напевне, і в полковника це був мимовільний **рефлекс** на перший страх перед революціонером* (І. Ле).

6. **Відповідний наслідок.** Це значення представлене такими іменниками: *реакція, відповідь*. Наприклад: *... вчинки націоналістів — це здебільшого **реакція** на провокації поляків* (О. Єгрешій); *Це була **відповідь** панам на збільшення їхньої залози, **відповідь** на підвищення податків, **відповідь** на жорстокість* (В. Гжицький).

7. **Невиразний наслідок.** Це значення представлене такими іменниками: *відгомін, відголос, відгук*. Наприклад: *А Андрій не може заснути. Не від страху, ні. Від тяжкого смутку, що обстунив душу, як **відгомін** того таємничого стогону — стогону людини десь ...* (І. Багрянний); *Здавалася спокійною та холодною, і такою була насправді, тільки якесь нервове тремтіння вуст і оте внутрішнє тріпотіння, яке вона ніяк не могла вгамувати в собі, були **відголосками** недавньої бурі* (В. Реймонт); *Дарма, що буденний день, а на вулиці було чимало народу, найбільше чоловіків, і всі про віщось жваво розмовляли. Корецький зрозумів, що це — **відгук** сьогоднішньої події* (Б. Грінченко).

8. **Закономірний (заслужений) наслідок.** Це значення представлене такими іменниками: *винагорода, кара, покарання*. Наприклад: *Потім у них народилося дитя... Це було вершиною їхнього щастя, було мовби гідною **винагородою** обом* (О. Гончар); *Цього крамаря стамбульський кадій прибав сьогодні за вухо до одвірка крамниці — справедлива **кара** здирникам* (Р. Іваничук).

Каузативні іменники як актуалізатори причини функціонують переважно у таких моделях:

1) антецедент + **бути, стати, слугувати** *N inst* + консеквент. Наприклад: Наприклад: – *Війни були найпершою причиною загибелі всіх цивілізацій, – сказав професор сумовито (О. Гончар); Почалося з того, що Сірко вдарив на Крим і ногайські улуси і завдав там великих шкод. Це стало приводом для повернення хана на батьківщину (В. Смолій); Очевидно, підставою для таких розмов було перехоплене польським урядом листування запорожців з представниками Москви ... (В. Смолій).*

2) антецедент + *N пот* + консеквент. У теперішньому часі дієслова *бути, стати* можуть і не мати формального вираження. Каузативна конструкція має такий вигляд. Наприклад: *Вона – причина такого нещастя... (Б. Лепкий); Гадаю, що випадок у столичному зоопарку – це результат втоми... (З газети).*

3) консеквент + **бути, стати** *N inst* + антецедент. Наприклад: *Наслідком же лікарської помилки для хлопчика стала надзвичайно небезпечна втрата часу (З газети).*

4) консеквент + **статися, відбуватися, з'явитися як** *N асс* + антецедент. Наприклад: *...ці твори, однак, з'явилися цілком незалежно один від одного, як наслідок активного реагування письменників на облудні маневри царизму (О. Маковей).*

У причиново-орієнтованих КК роль суб'єкта (антецедента) може виконувати або абстрактний (відпредикатний) іменник або іменник конкретного значення. Наприклад: *Ревнощі з боку його брата – причина розлучення. Його брат – причина розлучення.* Антецедент, що позначає каузатора-подію, вживається переважно із такими іменниками операторами каузації: *причина, привід, передумова, підстава, стимул, мотив, основа.*

Іменники, що представляють каузатора як опосередкованого суб'єкта каузації, становлять групу лексем: *причина, першопричина, джерело, корінь, рушій* тощо. Наприклад: *Пристрасті гасли, голоси притихали до шепоту, лиш несамовито стукали колеса та деренчали шиби. Зразу Андрій не зрозумів, у чому річ, аж нарешті збагнув – це ж він тому причиною! (І. Багрянний).*

КК із іменником, який організує цей тип відношень, може бути розгорнута повністю, тобто виражати причинову та наслідкову ситуації, на рівні: 1) **простого речення**, наприклад: *Основними причинами введення жорсткого регулювання даних галузей економіки були обмеження монополії і обмеження конкуренції (А. Стельмащук); Результат слухань – категоричне “Ні!” забудові (З газети);* 2) **складного безсполучникового речення**, наприклад: *Результат ми бачимо чи не щодня: аварійні бригади розривають землю і латають тепломережі (З газети);* 3) **складнопідрядного речення**, наприклад: *...лише брутальні дії Катерини II стали причиною того, що цей процес пройшов досить хворобливо (З газети);* 4) **тексту, у вузькому контексті** (два

або більше суміжних речень), наприклад: *Протягом 1942 р. окупаційний апарат зумів “викачати” з України лівову частку сільськогосподарської продукції... **Наслідок** — голод у всіх великих українських містах і багатьох селах... (С. Кубицький); А треба буцім йому було поламаного воза з двох причин. Перша **причина**, що Йванові не хочеться їхати до міста, волить дома валятися. Друга **причина**, що має намір викрасти поламаний віз для своєї жінки на топливо (Л. Мартович); 5) **тексту, в широкому контексті**, наприклад: *Але в реальному житті на розвиток територіальних господарських комплексів переважно впливало галузеве управління, а регіональне – мало в основному пасивний характер і на те були відповідні **причини**. Розглянемо деякі з них... (З. Варналій). Далі у наступних параграфах розшифровуються згадані **причини**.**

Як варіант причиновий або рідше наслідковий елемент можуть бути не представлені взагалі. Наприклад: *Були **підстави** вірити, що Захід дотримує свої проголошені політичні зобов'язання, ніколи не піде на руку Москві, як в дійсності сталося... (О. Лисяк). Про які саме **підстави** йдеться, не сказано конкретно ні у вузькому, ні в широкому контексті. У цьому випадку каузативність виражена на макротекстовому рівні імпліцитно.*

КК може бути не розкрита повністю, а тільки вводити один із елементів, наприклад, сполуки: *шукати привід, знаходити привід, мати підстави*. Такі вирази функціонують у КК із перспективним наслідком та абстрактною причиною. Наприклад: *Анно, щораз **шукатиму привід** зустрітись і таки доможусь свого (Д. Міщенко). Антецедент КК може конкретизуватись у подальшому контексті (повідомленням про знайдений привід). Тоді КК стає повноцінною. В іншому разі КК є неповною. Сема приводу може виступати експліцитно або імпліцитно у попередньому або подальшому контексті. Прикладом імпліцитного представлення антецедента є таке речення: *Зачинилися в ложниці і шепталися, шептались і йойкали мало не до полудня, а в полудень наставниця Данаїна залишила-таки терем і **знайшла** місце та **привід** здибатися з кривим братом Мезаміра Келагастом (Д. Міщенко). У подальшому контексті не має конкретної вказівки на те, який саме привід для дії знайшов суб'єкт, але дієслово вжите у формі минулого часу, доконаного виду завуальовано його представляє. У деяких випадках антецедент експлікується у рамках речення або складного синтаксичного цілого: ***Привід** завжди знайдеться – горя в усіх достатньо (В. Шевчук).***

Отже, каузативні іменники утворюють специфічну групу в межах спеціалізованих засобів вираження каузативності в сучасній українській мові. Існує кількісно невелика група іменників, які представляють або причинову або наслідкову складову каузативної конструкції. Іменники є операторами логічної каузації і функціонують переважно для з'ясування, встановлення каузальної залежності типу *ratio*. Каузативні іменники можуть також представляти каузатора-діяча в каузативній конструкції. Структурно каузативні іменники пов'язують антецедент і

консеквент у ролі частини складеного іменного присудка у простому реченні (базова компактна модель). Антецедент або консеквент може мати розгорнутий вигляд — частина складного речення, текстовий блок. Перспективу подальших досліджень каузативних іменників вбачаємо у поглибленому розгляді їх функціонально-синтаксичних особливостей, аналізі всіх способів формування каузативних конструкції за допомогою таких іменників.

ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ КАК РЕАЛИЗАТОРЫ КАУЗАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Кучман И.

В статье рассматривается группа имен существительных, которые выражают каузативные отношения в современном украинском языке. Исследование посвящено анализу семантических и синтаксических характеристик каузативных имен существительных.

Ключевые слова: каузативность, каузативные отношения, причина, следствие, каузативные имена существительные.

NOUNS AS ACTUALIZERS OF CAUSATIVE RELATIONS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Kuchman I.

The article deals with a group of nouns which express causative relations in modern Ukrainian language. The work is devoted to analysis of semantic and syntactic characteristics of causative nouns.

Key words: causativity, causative relations, cause, result, causative nouns.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова. – М.: Филол. факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 1998. – 528 с.
2. Недеялков В. П. Типология каузативных конструкций / В. П. Недеялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций: Морфологический каузатив; [А. А. Холодович (ред.)]. – Л.: Наука, 1969. – С. 5–19.
3. Чудинов А. П. Семантическое варьирование русского глагола : учеб. пособие / Анатолий Прокопьевич Чудинов. – Свердловск : Свердлов. ГПИ, 1984. – 71 с.
4. Гуйванюк Н. В. Актуалізація як умова каузативного ускладнення комунікативної семантики висловлювання / Н. В. Гуйванюк // Семантика мови і тексту: зб. ст. VIII Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С. 126–131 с.
5. Хааг Э.-О. Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке : дисс. ... доктора философии по русскому языку : 10.02.01 “Русский язык” / Хааг Эрика-Оксана. – Тарту, 2004. – 165 с.
6. Яценко Т. А. Каузация в русском языковом сознании: монография / Т. А. Яценко. – Симферополь: “ДИАЙПИ”, 2006. – 478 с.
7. Богуславская О. Ю. Подведение итогов в русском языке / О. Ю. Богуславская, И. Б. Левонтина // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М.: Индрик, 2002. – С. 36–50.
8. Боброва Т. О. Причинные конструкции в ярусной синтаксической модели: на материале русского и английского языков: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Боброва Татьяна Олеговна. – Ставрополь, 2006. – 204 с.

9. Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Виктор Михайлович Брицын; [АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни]. – Киев: Наук. думка, 1990. – 318 с.
10. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 5. – 1974. – 840 с. – Т. 7. – 1976. – 724 с.
11. Грінченко Б. Словарь української мови : [у 4 т.] / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 3. – 1959. – 506 с.

Надійшла до редакції 7 грудня 2010 р.